

ВИКОРИСТАННЯ НАРОДОЗНАВЧОГО МАТЕРІАЛУ У ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ДО ВИВЧЕННЯ РІВНЯ МОРАЛЬНОЇ ВИХОВАНOSTІ ШКОЛЯРІВ

У статті охарактеризовано зміст підготовки майбутніх педагогів до вивчення рівня моральної вихованості школярів засобами етнопедагогіки.

Ключові слова: *етнопедагогічні засоби, методика вивчення рівня моральної вихованості учнів, підготовка майбутніх педагогів.*

Підвищення результативності морального виховання школярів передбачає розробку і пристосування різних програм до рівня морального розвитку учнів, визначення його за допомогою певного методичного інструментарію. У зв'язку з цим майбутні вчителі повинні вивчати сам процес морального розвитку учнів, вміти ідентифікувати його стадії і рівні, засвоїти різні методики їх вимірів, що і є метою написання цієї статті.

Для визначення рівня моральної культури школярів необхідні певні критерії її оцінки. Як доводить досвід та спеціальні дослідження (дослідники – І. Бех, Є. Бондаревська, З. Васильєва, Т. Ващенко, М. Дригус, А. Зосімовський, О. Киричук, І. Комановський, С. Максименко, І. Мар'єнко, М. Монахов, Т. Стефановська, Л. Хохлова, М. Шилова, І. Юнгер та ін.), критеріями моральної вихованості учнів можуть бути: ставлення до суспільства, праці, людей; активність життєвої позиції; спрямованість особистості, її потреби, мотиви, інтереси, ідеали. Основний акцент у цьому сконцентрований на психолого-педагогічне вивчення зони актуального і найближчого рівня розвитку школяра.

У засвоєнні студентами дослідницьких методик традиційно використовуються такі: усні й письмові інтерв'ю з учнями, вивчення їхніх творів на задані теми, анкетування (за методом самооцінки), фіксування реакцій дітей на моральні дилеми або альтернативні завдання, спостереження за учнями під час дискусій та діалогів, а також у різних життєвих ситуаціях, діагностичні опитувальники, тести.

Звичайно, не можна зводити вивчення вихованості до знань, які виявляють учні. Нерідко самооцінка особистості або навіть висловлена позиція щодо тих чи тих дилем, ситуацій не дає об'єктивної картини. Є підстави довіряти більше постійним спостереженням за реальними діями учнів, оцінюючи їх за певними критеріями і показниками. Адже традиційно в народній педагогіці виявлення моральних якостей здійснювалось через спостереження і фіксування їх наявних ознак, якими охоплювались всі види діяльності особи, її навчання, праця, громадська діяльність тощо. Тому з найдавніших часів основним методом вивчення моральної культури особи є метод спостереження в різних ситуаціях життєдіяльності особи. Такі ситуації стають "індикаторами", які засвідчують реальний моральний процес в механізмі функціонування ціннісно-нормативної регуляції поведінки особи (на етапі конкретної моральної дії). Сукупність таких циклів моральної поведінки особи подає істинну картину сформованості її моральних якостей, які проявляються в сфері моральних відносин. Добре, коли ці відносини фіксуються в сфері життєдіяльності особи та її спілкування. Часто використовуються і спеціально створені складні, екстремальні (для учня) педагогічні ситуації, щоб виявляти рівень моральної вихованості школярів в процесі спеціальних "зрізів".

Наведемо для прикладу використання у підготовці майбутніх педагогів окремих апробованих нами методик, які дають змогу їм оперативно з'ясувати рівень сформованості певних моральних якостей учнів на рівні трьох підсистем цілісної системи моральної культури особи.

Методика “Екзаменатор” (оцінка прислів'їв і приказок). В основі методики лежить робота над глибинними смислами висловлювань, розшифрування яких безпосередньо пов'язане з ціннісними орієнтаціями опитуваного. Ці індивідуальні особливості пізніше проявляються в моральних взаєминах з іншими людьми.

В основі методики лежить робота із запропонованими нижче судженнями (прислів'ями і приказками). Пропонується кожне судження оцінити за 5-бальною шкалою відповідно до міри своєї згоди із ним.

Орієнтовний зразок інструкції. Якщо зміст оцінюваного висловлювання особисто тебе не задовольняє, ти не згідний з ним, оціни його одиницею чи двійкою. Якщо сподобалось чи співпадає з твоєю особистою думкою, то поклади четвірку чи навіть п'ятірку, якщо абсолютно згідний із ним. Трійки в оцінюванні використовувати не можна.

Наведемо окремі групи тверджень, використаних у цій методиці:

2. Хто чисте сумління має, – той спокійно спати лягає.
3. Добре діло твори сміло.
4. Правду кожний хвалить, та не кожний любить.
7. Часто так буває: один вину свою на іншого звертає.
8. Доброго не бійся, а поганого не роби.
9. За правду не сердися, здійми шапку й поклонися.
12. Совість гризе без зубів.
13. Робиш добро – не кайся, робиш зло – сповідайся.
14. Добре діло правду говорити сміло.
17. Інших не суди, на себе гляди.
18. Добро треба шукати, а зло само прийде.
19. З неправдою світ пройде, та назад не вернешся.
22. Хто знав стид, той має й совість.
23. Добрий не чинить лихого, та не боїться нічого.
24. Хто з правдою зрідниться, той і грому не боїться.
27. Сумління найкращий порадник.
28. Коли до тебе чоловік добрий, будь до нього ще кращий.
29. Хто кривдить людей, той кривдить своїх дітей.
32. Комусь ніяково, а йому однаково!
33. Добрий доброго навчає, а злий на зле наставляє.
34. Не шукай правди в інших, коли в тебе її немає!
37. Стид хоч і не дим, а очі виїсть.
38. Хто людям добра бажає, той і собі має.
39. Де сила панує, там правда мовчить.

У процесі оцінювання необхідно попередньо роз'яснити значення деяких висловлювань, незрозумілих для дітей. Наприклад: *Правда* – це справедливість, порядок, який ґрунтується на справедливості (протилежне – кривда). *Правдивий* – той, хто говорить правду; чесний, справедливий. Стояти за правду – відстоювати справедливість. Справедливий – заснований на правильному, об'єктивному ставленні до кого-, чого-небудь. Чесний – який відзначається високими моральними якостями. Чеснота – позитивна моральна риса в характері людини.

Обробка результатів проводиться за сумою балів (окремо за кожною групою питань):

- 1 група – 1, 6, 11, 16, 21, 26, 31, 36 (Бог);
- 2 група – 2, 7, 12, 17, 22, 27, 32, 37 (Совість);
- 3 група – 3, 8, 13, 18, 23, 28, 33, 38 (Добро – Зло);
- 4 група – 4, 9, 14, 19, 24, 29, 34, 39 (Правда – Кривда);
- 5 група – 5, 10, 15, 20, 25, 30, 35, 40 (Брехня).

У навчальному процесі важливо розвивати один із важливих компонентів функціонування механізму ціннісно-нормативної регуляції поведінки особи – усвідомлення дітьми морального змісту людських вчинків. Як правило, тут, за окремо виділеними параметрами, студенти пізнають можливість здійснювати класифікацію всіх морально-оціночних суджень учнів за такими рівнями (наведемо варіант для учнів молодшого шкільного віку).

Нульовий рівень характеризується невмінням дитини виділити моральний зміст в аналізованій ситуації. Перший рівень характеризується тим, що при аналізі ситуації дитина називає окремі якості об'єктів, включаючи моральні. Другий рівень характеризується умінням учня називати один із доцільних мотивів вчинку в оцінці діючої особи. Третій рівень характеризується тим, що діти впевнено виділяють декілька моральних мотивів вчинку. Четвертий рівень властивий учням, які вміють розглядати вчинок діючої особи в аналізованій ситуації з різних поглядів. П'ятий рівень характеризується умінням учнів в оцінних судженнях узагальнювати окремі моральні якості і з допомогою більш узагальнених моральних явищ оцінювати моральні вчинки інших осіб.

Провідним чинником морального виховання, особливо дітей дошкільного та молодшого шкільного віку виступає народна творчість, зокрема, казки – значний набуток української фольклористики. Казка – безцінний дар у вихованні кращих загальнолюдських якостей. За допомогою казок можна виявити рівень моральних ціннісних орієнтацій і ставлень дітей до людей, суспільства, праці, природи, до себе.

Під час вивчення на уроках теми “Українські народні казки” досвідчені вчителі використовують казки, записані в місцевості, де вони проживають. Казки ж кожного регіону України своєрідні, неповторні, унікальні.

Прикладом цього може служити вивчення у покутському містечку Городенка “Казок Покуття” в записі О. Кольберга, польського фольклориста ХІХ ст. Випущені окремою книгою у 1991 р. “Казки Покуття” залишились невідомими широкому колу читачів через малий тираж.

Наведемо для зразка фрагменти уроку-семінару з використанням матеріалів казок, що проводили студенти-практиканти в Городенківській ЗОШ № 1 під керівництвом заступника директора з навчально-виховної роботи О. Микуляк (повністю урок див.: [1, с.210–220]. Окремі елементи цього уроку успішно використовуються вчителями-вихователями у моральному вихованні школярів як у процесі навчальної роботи з української літератури (при вивченні краєзнавчих тем), так і в позакласній роботі.

Готуючись до цього уроку майбутні вчителі послуговуються основними принципами вивчення казки – науковістю, послідовністю, системністю, наочністю, єдністю емоційного та раціонального, ініціативою і творчістю школярів. Тому й розпочинають заняття повторенням вивченого на уроках літератури. Зацікавивши дітей мандрівкою, наголошують на тому, що не знають стежини до країни казок. А

знайти її найшвидше вдається тому гурту, який найкраще ознайомлений з найпопулярнішим видом фольклору – казкою (конкурс “Дальше, дальше”).

Після активізації та зацікавлення дітей вчитель повідомляє, що стежина до казкової країни віднайдена і вже можна мандрувати її вулицями від казки до казки. Звідси, необхідно обрати кожному гурту своїх провідників (конкурс “Крок за кроком”). Таким чином діти пригадують назви казок, що є сходинкою до наступного конкурсу.

Вчитель іде на деяку хитрість з дітьми, жаліючись на те, що в його голові все переплуталось від такої великої кількості назв (конкурс “Плутанина”). Таким чином зіставляються назви та уривки окремих казок. Як правило, плутанини складаються з кількох уривків, щоб не перевантажити дітей.

За допомогою казки діти розвивають пам'ять, уяву, стають спостережливими завдяки науковій атмосфері, яка панує в класі. Варто запропонувати учням уявити себе в одній із казкових крамниць, на прилавку якої знаходяться такі речі як булава, плащі, незвичайні черевики тощо. Ці старовинні речі старанно підбираються учителем (конкурс “У крамниці”). Напружується пам'ять учнів, щоб не придбати зайвого, чого й близько не було в цій казці.

Наступний конкурс “Пригадай”, як правило, учні проводять самі. Вони перевіряють один одного, як уважно читаються ними казки, чи можуть точно пригадати казковий сюжет, дійових осіб. Члени гуртів почергово обмінюються запитаннями з казок. Від складності запитань залежить результат конкурсу. Знаючи це наперед, діти відбирають серед великої кількості придуманих ними запитань ті, які, на їхню думку, найтяжчі. Це їм вдається, бо події казок захоплюючі, діти уважно сліdkують за їх динамічністю.

Діти досить чутливі до чужого горя, їм стає шкода людей боязких, довірливих, обмежених. Вони так і хочуть допомогти їм. Та коли діти молодшого шкільного віку змальовують у картині негативного героя, чи змінюють кінцівку казки, то діти середнього шкільного віку прагнуть сказати героям, як потрібно вчинити в певній ситуації. Тут доречне налаштування учнів на те, що вміння приймати у житті правильні рішення приходить тоді, коли людина найчастіше ставить себе на місце інших людей (конкурс “Вчинок”). Це приводить учнів до необхідності самостійного аналізу окремих фактів, подій, обґрунтування свого погляду. Так, цікавий вихід із скрутного становища знайшла учениця, котра поклала себе на місце дідової дочки з казки “Цорка і пасербниця” (“Казки Покуття” в записі О.Кольберга). Їй необхідно було переконати свого тата й мачуху, що на вечорницях вона працює, а не тільки веселиться з хлопцями, а бабина дочка наговорює неправду. “Я б у вишиття зашила маленький листочок, звичайно, щоб про нього не знала бабина дочка, тоді б переконала родичів, що вишивала на вечорницях саме я, а бабина дочка тільки веселиться”. Очевидно, що така дитина не опустить руки перед труднощами.

Читаючи казку, діти вчать розпізнавати добро й зло, правду і кривду, порівнюючи характери дійових осіб, виявляти позитивні й негативні риси. Це є поштовхом для самоаналізу свого характеру. Казки впливають на думки й почуття, викликають бажання бути таким, як улюблені герої (конкурс “Казка вчить, як на світі жити”). І не біда, що намагаючись сформулювати повчальний зміст казки, діти інколи припускаються не зовсім точних формулювань. У ході дискусії, засуджуючи чи прославляючи когось за їх вчинки, вони дійдуть до певної згоди. У цьому конкурсі діалог дітей і вчителя-практиканта, підводять до певного, правильного висновку.

Казки сприяють розвитку творчої уяви, фантазії, логічного мислення. Діти прагнуть самі творити казки, придумувати чудернацьких героїв, карколомні сюжетні лінії, непередбачені ситуації, вчинки. Створення казок під вмілим керівництвом педагога – це не тільки розвиток мислення дітей. Конкурс “Пофантазуй” є підтвердженням того, що із творенням сучасного народного фольклору прославляються мудрі, чесні, працьовиті, кмітливі, хоробрі персонажі, а засуджуються підступні, злі, зрадливі, ледачі. І добре, коли діти вчаться у своїх улюблених героїв жити за правдою, бути добрими, мудрими, сміливими.

Аналогічною активною формою навчальної діяльності учнів у їх моральному самовдосконаленні є використання в педагогічній практиці вчителів різних предметів, особливо класних керівників, методики “Моє дерево життя” (модифікований нами варіант методики за книгою Б.Бітінаса [2]).

На початковому етапі засвоєння студентами цієї методики важливим постає вивчення ними інструкції, в якій зазначається: “Ми досить часто не усвідомлюємо, які ідеї і цінності є найголовнішими у нашому житті. Ми також часто не задумуємось, чи правильно чинимо, потрапляючи в ті чи інші життєві ситуації, обставини. Ми майже завжди не хочемо зіставляти свої дії і вчинки з учинками інших, близьких і далеких нам людей.

Психологи стверджують, що найголовніше у становленні особистості – творення свого “Я”, тобто формування в собі людини, здатної керувати своїм життям і впливати на оточуючі нас обставини. Це завдання допоможе Вам краще зрозуміти свої ідеї й переконання через усвідомлення їх першоджерел, а також виявити вплив Ваших ідей на Ваші вчинки. Для того, щоб ясніше уявити собі Ваші ідеї, попробуйте скористатися символом дерева”.

Далі учням пропонується записати в своїх зошитах такі твердження, закінчивши їх (причому дітям підкреслюється, що вони не зобов’язані оголошувати зміст цього зошита у класі)”:

1. *Грунт* – це Ваше культурне й соціоекономічне оточення. Зосередьтесь, будь-ласка, на тих областях, які Вас найбільше стосуються.

Я був вихований (-а) з вірою у те, що:

- людина – це...
- сім`я – це...
- шлюб – це...
- робота – це...
- закон – це...
- навчання – це...
- успіх – це...
- друг – це...
- релігія – це...
- гроші – це...
- моя національність – це...
- мужчина – це...
- жінка – це...
- добробут – це...
- школа – це...
- двір – це...
- дім – це...
- моє село – це...

II. *Природні й мінеральні добрива, вода, світло* тощо – тобто все те, що необхідне для живлення дерева – це Ваші потреби й бажання. Зафіксуйте найголовніші з них.

Напишіть десять речей, які б Вам дуже хотілось мати. Вони можуть бути матеріальними і нематеріальними. Запишіть їх у порядку значущості і важливості для Вас. Наприклад, найкращий друг, ступінь доктора наук з історії, розкішний автомобіль і т. ін.

Використайте для цього перелік речей з матеріалу “До чого прагнуть люди?”

Слава __	Досягнення у спорті, мистецтві, музиці тощо __
Гроші __	Приваблива зовнішність __
Захоплення __	Красивий одяг, предмети розкоші тощо __
Дружба __	Добре ставлення з боку інших людей __
Смачна їжа __	Розкішний будинок __
Хороша сім'я __	Любов й повага сім'ї __
Престижна освіта __	Повага сім'ї, друзів, колег __
Влада __	Упевненість в собі __
Добра робота __	Щастя й задоволення __
Розум __	Удача __
Самоповага __	Добре здоров'я __
Талант __	Інше __

III. *Корені дерева життя* – це Ваше бачення фундаментальних питань життя.

Я вірю в те, що:

☐ Бог існує	☐ Бог не існує
☐ Я буду існувати після смерті	☐ Зі смертю закінчується все
☐ Зло існує	☐ Зло не існує
☐ Я можу пізнати істину	☐ Я не можу пізнати істину
☐ Я вільний	☐ Я не вільний
☐ Я в основному добрий	☐ Я в основному поганий
☐ Люди в основному люблячі й турботливі	☐ Люди в основному егоїстичні і непривітні
☐ Школа приносить радість	☐ Школа є тягарем

Я вірю, що моє життя походить від...

Істина для мене – це...

Я живу для того, щоб...

Щодня я рухаюсь у напрямі...

Не можна прожити життя без...

Бути людиною – значить...

IV. *Стовбур дерева* відображає Вашу концепцію людини, спрямованість особи в суспільстві. Відповідаючи на наступні запитання, Ви виявите свій погляд на проблему “Що таке людина?” Знайдіть твердження, з якими Ви згодні, і дайте свої обґрунтування (наведіть у кожному випадку свої аргументи).

- Я в основному добрий тому, що...
 Я в основному поганий тому, що...
- Я вільний і відповідаю за свої вчинки тому, що...
 Я залежний і не відповідаю за свої вчинки тому, що...
- Я в основному егоїстичний тому, що...

- __ Я в основному турботливий і добрий з іншими людьми тому, що...
4. __ Мої переконання впливають на прояви моєї поведінки тому, що...
- __ Моя особистість впливає на мої переконання тому, що...

V. *Гілки дерева* – це Ваші моральні цінності. Перерахуйте те, що для Вас є найбільш важливим і значущим і поясніть, чому, наприклад, для Вас важливим є довір`я між друзями і т. ін.

Найвища цінність для людини – це...
Найголовніше у житті – це...

VI. *Листочки на дереві* – це усвідомлення Вами норм і моральних вимог, які існують у суспільстві, в якому Ви проживаєте.

Для прикладу, проаналізуйте варіанти відповідей на питання “Що таке свобода?” Це:

1. Робити все, що захочу і коли захочу.
2. Мати можливість вживати алкоголь і чинити бездумно, коли мені це захочеться.
3. Йти за голосом своєї совісті і знати, що я правий.
4. Спати цілий день.
5. Керувати іншими людьми.
6. Мати право кричати на інших, коли я злий.
7. Мати можливість вибачитися, коли я неправий чи випадково когось образив.
8. Вкрасти все, що я захочу, якщо я не можу цього купити.
9. Висловлювати у будь-якій формі свою злість і навіть битися з братом чи сестрою, коли вони мене дратують.
10. Думати про свій улюблений торт під час важливої контрольної з математики.
11. Не залежати від свавілля інших.

Аналогічним чином аналізуються інші моральні норми і суспільні вимоги (відповідальність, чесність, гуманність тощо).

VII. *Квіти* символізують емоції, які породжують Ваше філософське дерево.

Перерахуйте основні бажані й небажані емоції, які Ви відчуваєте стосовно себе, інших.

	<i>Бажані</i>	<i>Небажані</i>
Я		
Батьки		
Друзі, товариші		
Вчителі, наставники		
Старші		
Молодші		
Ровесники, однокласники		
Особи протилежної статі		

VIII. *Плоди дерева* – це Ваші вчинки. Напишіть, як Ви поведетесь, як правило, виконуючи різні соціальні ролі і займаючись різноманітними видами діяльності.

	<i>Бажані вчинки</i>	<i>Небажані вчинки</i>
Син / дочка Брат / сестра Учень / учениця Хлопець / дівчина Друг Громадянин Релігія Навчання Робота Спорт Вільний час		

У процесі аналізу виконання домашнього завдання учні усвідомлюють, як їхнє дерево життя (їх філософія життя) впливає на стосунки з людьми, щоденні вчинки і рішення.

У процесі засвоєння майбутніми вчителями цієї методики (з використанням методу АСПН) ми обговорювали її окремі аспекти зі студентами. Керівник тренінгу просив проаналізувати квіти і плоди свого дерева кожного з його учасників. Обговорювалися такі питання: “Чи не хочуть вони виключити зі свого життя небажані почуття і вчинки?”, “Якщо плід поганий, чи правильно, що хворе саме дерево, або плід руйнується умовами навколишнього середовища?”.

Застосовуючи цю аналогію до себе, студенти робили висновок, що, як правило, наші небажані почуття і вчинки є результатом недостатнього розвитку: гілок (наших етичних цінностей), стовбура (наших людських концепцій), коріння (розуміння природи і мети нашого існування).

Ефективний результат виявлявся внаслідок обдумування студентами та обговорення такого твердження: “Я розумію, що для поліпшення свого внутрішнього світу я повинен таким чином змінити свої погляди й почуття стосовно до себе та інших...”. Студенти записували поруч з відповідними частинами дерева ті риси характеру (в основному професійного та морально-етичного спрямування), які їм хотілося би змінити.

Включення майбутніх вчителів до активного обговорення результатів своїх етичних роздумів сприяло засвоєнню ними таких важливих висновків.

1. Використання народознавчого матеріалу з духовно-моральною орієнтацією його змісту в навчальному чи позанавчальному процесі в школі відрізняється від наукового, що базується на строгих фактах, матеріалу. Звідси, метою заняття не може бути механічне заучування заданого змісту теми. Обговорення й чуйне ставлення до кожного учня є доцільнішим методом. Якщо учні стануть вивчати матеріал без його глибокого осмислення, – це означатиме, що вони його не засвоїли.

2. Виникнення дискусій і неприйняття певних ідей окремими учнями не є ознакою педагогічної невдачі вчителя. У розв’язанні завдань морально-етичного змісту необхідні свобода і час, адже тут немає правильних відповідей з використанням готових формул. Може бути тільки вибір найбільш оптимального вирішення складної моральної проблеми.

3. Використання народознавчого матеріалу не повинно стати методом примусу учнів прийняти відповіді чи ідеї без їх осмислення. Якщо учні без будь-яких

роздумів чи сумнівів сприйняли думки й поради вчителя, – значить пізніше вони легко можуть від них відмовитись чи просто забути їх.

4. В осмисленні школярами такого матеріалу значною підтримкою можуть бути добрі, теплі стосунки між учителем та учнем, учнем та його найближчим оточенням, насамперед із сім'єю.

5. Вчитель, який викладає ідеї моральності, повинен задавати собі низку таких чи інших запитань: Чи сухо я подаю матеріал? Наскільки наближене до життя те, що я обговорюю з ними? Як сам я ставлюсь до того, про що викладаю? Що мене найбільше непокоїть?

6. Визначальна роль належить особистості учителя, його власній моральній поведінці. Вчитель моральності повинен найвищі вимоги висувати насамперед собі.

Отже, озброєння майбутніх педагогів методиками виявлення рівня моральної вихованості школярів із використанням народознавчого матеріалу сприятиме не тільки усвідомленню ними своїх національних коренів, традицій, золотого фонду етнопедагогіки, але й допоможе відродити низку виховних засобів і прийомів природовідповідного, ненав'язливого впливу на особистісний моральний розвиток дитини.

1. Костів В. Моральне виховання дітей із неповних сімей. – Івано-Франківськ: Плай, 2001. – 304 с.

2. Мой мир и Я. Путь к единению: Пособие для учителя / Под ред. Б. Битинаса. – С.-Пб., 1993. – С. 30–32.

In the article maintenance of preparation of future teachers is described to the study of level of the moral breeding of schoolboys by facilities of ethnopedagogy.

Keywords: *ethnopedagogy facilities, methods of study of level of the moral breeding of students, preparation of future teachers.*